

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده حقوق
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: حقوق عمومی

عنوان:
بررسی ماهیت رای مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران
نماد مقبولیت یا مشروعیت بخش

استاد راهنما:
دکتر نادر میرزاده کوهشاهی

استاد مشاور:
دکتر محمد جواد جاوید

نگارش:
سعید محمدی

تابستان ۱۳۹۳

چکیده:

سه نظریه در مورد بررسی ماهیت رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران مورد توجه می باشد. اولین نظریه، نظریه انتخاب می باشد و مطابق این نظریه، منشا مشروعیت حکومت مردم می باشند. یعنی امت اسلامی به دلیل اختیاری که از جانب خداوند به وی اعطاء گردیده، ولایت سیاسی به خودش تفویض شده و بر سرنوشت اجتماعی و سیاسی خود حاکم می باشد.

دومین نظریه، نظریه انتصاب می باشد و این دیدگاه بر این باور است که حاکمیت و ولایت مطلقاً از آن خداست و تعیین حاکم نیز با ضوابط و ملاکهای شرعی از سوی او انجام می گیرد. ولایت الهی در تدبیر امور اجتماعی و مدیریت سیاسی جامعه از طرف خداوند مستقیماً طی نصی صریح به ترتیب به پیامبر اکرم (ع) و امامان معصوم (ع) و در عصر غیبت به فقیهان عادل تفویض شده است. لذا در عصر غیبت ولی فقیه عادل به اقتضای ولایت و بعنوان حق و نیز وظیفه شرعی تدبیر مصالح و امور سیاسی مردم (مولی علیه) و اداره امور حکومتی را عهده دار است.

نظریه سوم تلفیق نظریات مذکور می باشد و هدف از تبیین نظریات فوق در خصوص ماهیت رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران بررسی نظریات مذکور از حیث مقبول بودن یا نبودن آنها برای اکتساب نتیجه مطلوب می باشد.

در واقع هدف از تبیین موضوع مذکور آشنایی نسبت به ماهیت رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران می باشد که، مطالعه این مطالب امری مهم و بسیار ضروری خواهد بود.

واژگان کلیدی: رأی مردم، مشروعیت، حقوق اساسی، مقبولیت، نظام ایران

فهرست مطالب

شماره	عنوان
	<u>صفحه</u>
۱	مقدمه
۲	روش شناسی تحقیق
۲	۱ : بیان مسأله
 فصل اول: تعریف مفاهیم 	
۸	۱-۱- مشروعیت
۱۱	۱-۱-۱- منشاء و منبع مشروعیت سیاسی
۱۱	۱-۱-۲- منابع مشروعیت حکومت در اندیشه سیاسی غرب
۱۱	۱-۲-۱- قهر و غلبه
۱۲	۱-۲-۱-۱- قرارداد اجتماعی
۱۲	۱-۲-۱-۲- منشاء الهی
۱۳	۱-۲-۱-۳- سنت و وراثت
۱۳	۱-۲-۱-۴- کاریزما
۱۴	۱-۲-۱-۵- انتخاب مردم
۱۴	۱-۲-۱-۶- نظریه مارکسیستی
۱۵	۱-۳-۱- منشا و مبنای مشروعیت حکومت در اندیشه سیاسی اسلام
۱۶	۱-۳-۱-۱- آرا و نظرات علمای اهل سنت
۱۷	۱-۳-۱-۲- آرا و نظرات علمای شیعه
۱۸	۲-۱- مقبولیت

فصل دوم: بررسی نقش رأی مردم در پرتو نظریات انتخاب، انتصاب و مشروعیت الهی -

مردمی

۱-۲- نظریه انتصاب ۲۳

۱-۱-۲- دلایل عقلی مشروعیت الهی حکومت (نظریه نصب) ۲۳

۱-۱-۱-۲- قاعده لطف ۲۳

۲-۱-۱-۲- دلیل عقلی حضرت امام خمینی ۲۴

۳-۱-۱-۲- برهان مبتنی بر قدر متقین ۲۵

۴-۱-۱-۲- دلیل عقلی آیت الله العظمی بروجردی ۲۶

۲-۱-۲- دلایل نقلی مشروعیت الهی حکومت (نظریه انتصاب) ۲۷

۱-۲-۱-۲- روایت مقبوله عمر بن حنظله ۲۷

۲-۲-۱-۲- روایت مشهوره ابی خدیجه ۲۷

۳-۲-۱-۲- توقیع شریف امام زمان (عج) ۲۸

۲-۲- نظریه انتخاب ۲۸

۱-۲-۲- دلایل عقلی مشروعیت مردمی حکومت (نظریه انتخاب) ۲۹

۱-۱-۲-۲- دلیل قضاوت عقل ۲۹

۲-۱-۲-۲- دلیل سیره عقلاء ۲۹

۳-۱-۲-۲- حق عزل حاکم مستلزم حق نصب حاکم از جانب مردم

می باشد ۳۰

۲-۲-۲- دلایل نقلی مشروعیت مردمی حکومت (نظریه انتخاب) ۳۰

۱-۲-۲-۲- قاعده تسلیط ۳۰

۲-۲-۲-۲- معاهده فی ما بین مردم و ولی فقیه ۳۱

۲-۲-۳- آيات و روايات مربوط به مشورت در امر ولايت و حکومت

۳۱

۳۲ نظريه الهي - مردمی

۳۳ ۱-۳-۲- دلائل عقلي مشروعيت الهي-مردمی

۳۳ ۱-۱-۳-۲- قضاوت عقل

۳۳ ۲-۱-۳-۲- مشروعيت حق فطري تعيين سرنوشت

۳۴ ۳-۱-۳-۲- سيره عقلاء و خردمندان

۳۵ ۴-۱-۳-۲- تحقق حاکميت الهي از طريق حيات معقول انساني

۳۵ ۵-۱-۳-۲- دليل مقدمه واجب

۳۶ ۲-۳-۲- دلائل نقلي مشروعيت الهي- مردمی حکومت

۳۶ ۱-۲-۳-۲- مقام والاي خليفه الهي انسان

۲-۲-۳- ضرورت ايجاد حکومت توسط عامه مردم براي انجام دادن

۳۶ تکاليف اجتماعي

۳۷ ۳-۲-۳-۲- ضرورت ادای امانت حکومت

فصل سوم: بررسی تطبیقی نظریات انتصاب، انتخاب و الهي مردمی در حقوق اساسی

نظام جمهوری اسلامی ایران

۴۰ ۱-۳- نقش و جایگاه مردم در نظام ایران

۴۱ ۱-۱-۳- رهبري

۴۲ ۲-۱-۳- رئيس جمهور

۴۳ ۳-۱-۳- نمايندگان مجلس شوراي اسلامي

۴۵ ۴-۱-۳- نمايندگان شوراها

۴۶ ۵-۱-۳- همه‌پرسی

- ۲-۳- نظریه انتصاب در پرتوی قانون اساسی و نظریات امام خمینی (ره) ۴۷
- ۱-۲-۳- قانون اساسی ایران و نظریه مشروعیت الهی (نظریه انتصاب) ۴۷
.....
- ۲-۲-۳- استدلال موافقان نظریه مشروعیت الهی (نظریه انتصاب) ۴۸
- ۳-۲-۳- نظرات مخالفین ۵۰
- ۴-۲-۳- نظرات و آرای امام در باب مشروعیت الهی حکومت ۵۲
- ۳-۳- نظریه انتخاب در پرتوی قانون اساسی و نظریات امام خمینی (ره) ۵۴
- ۱-۳-۳- قانون اساسی ایران و نظریه مشروعیت مردمی (نظریه انتخاب) ۵۴
.....
- ۲-۳-۳- استدلال موافقان نظریه مشروعیت مردمی (نظریه انتخاب) ۵۴
- ۳-۳-۳- نظرات مخالفین ۵۵
- ۴-۳-۳- نظرات و آرای امام در باب مشروعیت مردمی حکومت ۵۷
- ۴-۳- نظریه الهی - مردمی در پرتوی قانون اساسی و نظریات امام خمینی (ره) ۵۸
.....
- ۱-۴-۳- قانون اساسی ایران و نظریه مشروعیت الهی - مردمی حکومت ۵۸
.....
- ۲-۴-۳- نظرات و آرای امام در باب مشروعیت الهی - مردمی حکومت . ۶۱
- ۶۲ نتیجه گیری
- ۶۵ فهرست منابع

مقدمه

از آنجایی که در فقه سیاسی شیعه هیچ حکومت و ولایتی بدون انتصاب و انتخاب، مشروعیت نمی‌یابد بی شک مبنای پذیرش مشروعیت در جمهوری اسلامی ایران، انتصاب و انتخاب می‌باشد که در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران گاه به شکل انتخاب نمایان است و گاه به صورت انتصاب.

در انتصاب؛ حاکمیت و ولایت مطلقاً از آن خداست و در انتخاب؛ منشا مشروعیت حکومت مردم می‌باشند. در این میان این امر که نقش رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران ناشی از انتصاب و انتخاب می‌باشد قابل چشم پوشی نیست. به عبارت دیگر می‌توان ماهیت حقوقی رأی مردم را در دو نظریه انتصاب و انتخاب جستجو کرد. زمانی که قانون اساسی پا به عرصه وجود می‌نهد مسئله مشروعیت آن نیز مطرح می‌شود و مسئله مشروعیت هم از درون جامعه و دیدگاه عموم مردم قابل بررسی می‌باشد. میان حاکمیت و مشروعیت ارتباط زیادی وجود دارد به عبارتی می‌توان پایه و اساس حاکمیت را مشروعیت برشمرد و به عبارتی می‌توان مترادف ترین واژه به مشروعیت را حقانیت برشمرد و واژه مقابل آن را غصب تلقی کرد.

همچنین با توجه به تعریفی که از مشروعیت می‌توان ارائه داد مبنی بر اینکه مشروعیت نوعی فرمانبری داوطلبانه و پذیرش آگاهانه است زمانی که نظام قانونگذاری با تصورات ارزشی شناخته شده مطابقت کند مشروعیت حاصل می‌شود و این موضوع یک اطاعت بیرونی صرف یا یک تمایل به فرمانبرداری محض نبوده بلکه توجیهی است بر وجود یک نظام قانونگذار یا قانون اساسی مشخص بر اساس ارزشهای شناخته شده در یک دوره زمانی از طرف مردم و مشروعیت مربوط به قانون اساسی یک نظام قانونگذار در همان دوره فوق الذکر.

در پژوهش حاضر سعی در بررسی اهمیت نقش رأی مردم و همچنین تبیین عوامل تاثیرگذاری چون انتصاب و انتخاب بر ماهیت حقوقی این نقش در نظام حقوق اساسی ایران می‌باشد و بعضاً با تکیه بر مطالعه‌ی روایات و آیات مختلفی در این باب مورد ارزیابی و استنتاج قرار گرفته است.

روش شناسی تحقیق

۱. بیان مسأله

با توجه به موضوع پایان‌نامه که بررسی نقش رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد و از آنجایی که رأی مردم و نمود آن در مفاهیم مشروعیت و مقبولیت قابل تعریف می‌باشد ابتدا مفاهیم مشروعیت و مقبولیت مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند و نظریاتی که به تحلیل نقش رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند که شامل نظریه انتخاب، نظریه انتصاب و نظریه الهی-مردمی می‌باشد، مورد بررسی قرار می‌گیرند که از بین این سه نظریه به نظر می‌رسد نظریه الهی-مردمی قابل پذیرش‌تر خواهد بود.

از جمله مسائل با اهمیتی که در هر حکومتی مورد توجه قرار می‌گیرد و در پژوهش حاضر هم مورد بررسی قرار گرفته است مسئله مشروعیت و مشروعیت یابی است.

در واقع مسئله مشروعیت حکومت یکی از مباحث مورد توجه در علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و فلسفه می‌باشد که همواره کانون توجه تحقیقات و پژوهش‌ها قرار گرفته است و سؤالاتی که چرا باید اطاعت کرد؟ چرا برخی فرمانروا و برخی فرمانبردار هستند؟ و اینکه حاکم بر چه اساسی حق اعمال قدرت پیدا کرده است و این حق از کجا به دست آمده است؟ اینها مجموعه پرسش‌هایی است که در صدد پاسخ گویی به آنها می‌باشند. از این رو ماهیت حقوقی رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت بالایی می‌باشد زیرا که اگر نتوان به آن پاسخ رضایت‌مندی داد ارزشها و قوانین و تشکیلات آن دچار آسیب می‌شوند اما چنانچه بتوان این نقش و جایگاه را از جهت سرچشمه پیدایش آن بررسی کرد ثبات و تداوم این نقش تضمین خواهد شد.

مسئله مشروعیت آنقدر دارای اهمیت است که حتی حکومت‌ها و دولت‌های غاصب نیز به دنبال مشروع جلوه دادن حکمرانی‌شان هستند. در واقع با مشروعیت دروغین می‌خواهند حکمرانی و اقتدار خود را مشروع نشان دهند و پیوسته در تلاش هستند که این مشروعیت کاذب به درستی نمایان شود. همچنین باید به این نکته نیز اشاره کرد که حدوث و بقای بسیاری از حکومت‌ها بسته به مشروعیت آنها است. به نوعی این مشروعیت علت حیات همه حکومت‌ها می‌باشد و پایه دوام هر نظام سیاسی و حیات هر دولتی مشروعیت می‌باشد.

فلسفه‌های سیاسی توجه خود را به تشریح این مبانی معطوف کرده‌اند و از جمله مباحث کلیدی خود جای داده‌اند. همانطور که حیات هر نظام سیاسی بر اساس مشروعیت پایه‌گذاری شده است زوال دولت‌ها نیز با از بین رفتن این مشروعیت شروع می‌شود. مشروعیت به نوعی

ارزش‌های مشترک بین دولت و ملت را نشان می‌دهد و ناکارآمدی دولت‌ها باعث کاهش این ارزش‌ها شده است و تناقض بین ارزش‌های دولت و ملت به سقوط رژیم‌ها منجر خواهد شد به نوعی ارزش‌های ترسیم شده توسط دولت‌ها در اذهان ملت نوعی بی‌ارزشی یا ضد ارزش تلقی شده و فاصله بین این دو گروه زیاد می‌شود و پایه‌های سقوط را هموار می‌کند.

تعاریف متعددی از مفهوم مشروعیت بیان شده است. مشروعیت را برخی توجیه عقلی اعمال قدرت حاکم دانسته‌اند که مجوز اعمال این قدرت و توجیه عقلی و شرعی اطاعت مردم، جای سوال در این زمینه می‌باشد. مفهوم مقابل مشروعیت غصب بیان شده و مفهوم مترادف آن حقانیت می‌باشد.

موضوع مشروعیت نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران نیز برگرفته از انقلاب اسلامی است و نیاز به این مشروعیت مردمی پیوسته در نظام جمهوری اسلامی ایران احساس می‌شود و با گذشت زمان اثرات آن در ساختار نظام جمهوری اسلامی ایران بیشتر نمایان شده است در واقع حضور و انتخاب اکثریت مردم ایران به نوعی اعتقاد به صلاحیت مردم جهت حاکمیت بر سرنوشت اجتماعی خودشان است و ناشی از نقش فعال آنها می‌باشد و بی شک حکومتی که شکل آن را عامه مردم ایران انتخاب کرده‌اند و محتوای آن بر اساس مبانی عقیدتی و برنامه‌ها و طرح‌های کلی و هدف‌های اساسی اسلام است نقش رأی مردم پر اهمیت ترین موضوع آن می‌باشد زیرا که در اکثر تصمیم‌گیری‌ها و اداره امور این نقش پررنگ شده و تاثیر آن جلوه گر است.

و در نهایت می‌توان متذکر شد که در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران مبنای پذیرفته شده مشروعیت، تلفیقی از انتصاب و انتخاب می‌باشد که گاه در برخی اصول به شکل انتصاب و گاه در برخی دیگر به شکل انتخاب جلوه‌گر شده است و بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت نقش رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران تلفیقی از دو مبنا (انتخاب و انتصاب) می‌باشد و با توجه به نظریات مطرح در این زمینه یعنی نظریه انتخاب، نظریه انتصاب و نظریه الهی-مردمی در پایان‌نامه پیش رو به بررسی تطبیقی این نظریات با قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران خواهیم پرداخت.

۲. اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

در اهمیت مبحث نقش رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران باید گفت که مردم به عنوان نوعی موتور محرکه و اصلی جامعه می‌باشند و تضمین کننده سعادت، رشد و شکوفایی

آن می‌باشند. بدون حضور و مشارکت تاثیر گذار آنان اهداف تحقق نمی‌یابد همان گونه که در قانون اساسی نیز اشاره شده مردم نقش اساسی و جدی در پیروزی انقلاب اسلامی ایران، هم در تاسیس نظام جمهوری اسلامی و هم در استمرار و اداره نظام اسلامی داشته و دارند. از این رو مطالعه این مبحث سعی و افری را می‌طلبد و پیوسته در این زمینه اساتید و دانشگاهیان به بررسی و استدلال پرداخته و به جمع آوری کتب و مقالاتی در این زمینه پرداخته‌اند و تحقیقات و پژوهش‌های زیادی در این زمینه صورت گرفته است و همچنان ادامه دارد. بنابراین دلیل اصلی انجام پژوهش حاضر را می‌توان به این مقوله ارتباط داد که مبحث حاضر از چند دهه پیش شروع شده و هم اکنون نیز ادامه دارد و جزء مباحث قابل توجه محققین و اساتید و بزرگان بوده و هست. از فواید این پژوهش رسیدن به پاسخ رضایتمندی و جلوگیری از آسیب به بسیاری از ارزشها و قوانین و تشکیلات، حفظ نقش و جایگاه مشروعیت و مقبولیت آراء مردمی و استحکام نظام می‌باشد.

۳. چهارچوب نظری تحقیق

این پایان‌نامه مشتمل بر یک مقدمه و سه فصل و یک نتیجه‌گیری است.

فصل اول شامل تعریف مفاهیم است.

فصل دوم به بررسی نقش رأی مردم در پرتوی نظریات انتخاب، انتصاب و مشروعیت الهی

مردمی حکومت می‌پردازد.

در فصل سوم نیز به ماهیت نظریات مطروحه در نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته

می‌شود.

و در انتها نتیجه‌گیری کلی بیان می‌گردد.

۴. اهداف تحقیق

هدف کلی پژوهش حاضر بررسی اصول شناخته شده نسبت به ماهیت نقش رأی مردم در

نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد که اصولاً این نقش به صورت نماد مشروعیت و یا

مقبولیت می‌باشد. یعنی اینکه مردم چه نقشی در تعیین سرنوشت خود دارند و اینکه در نظام

حقوقی جمهوری اسلامی ایران نقش رأی مردم در مشروعیت بخشی و یا نماد مقبولیت بودن

چگونه تبیین شده است.

۵. سوالات تحقیق

الف - سوال اصلی

ماهیت و نقش رأی مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران چیست؟ (نماد مشروعیت یا مقبولیت)

۶. فرضیات تحقیق

فرضیه اصلی

ماهیت و نقش مردم در نظام جمهوری اسلامی ایران نماد مشروعیت و مقبولیت است.

۷. تعاریف واژه‌ها

واژه‌های کلیدی این پژوهش عبارتند از «مشروعیت»، «مقبولیت» و «کارآمدی» که در این قسمت به تعریف مختصری از آنها می‌پردازیم و در فصل تعریف مفاهیم به تفصیل به آن می‌پردازیم.

الف- مشروعیت

مشروعیت یا حقانیت یکی و یگانه بودن چگونگی به قدرت رسیدن رهبران و زمامداران جامعه با نظریه و باورهای همگان یا اکثریت جامعه در یک زمان و مکان معین است و نتیجه این باور پذیرش حق فرمان دادن برای رهبران و وظیفه فرمان بردن برای اعضای جامعه و شهروندان می‌باشد. (قیانچی، ۱۳۶۸، ۵۰)

ب. مقبولیت

منظور از مقبولیت «پذیرش مردمی» است. اگر مردم به فرد یا گروهی برای حکومت نمودن تمایل نشان دهند و خواستار اعمال حاکمیت از طرف آن فرد یا گروه باشند و در نتیجه حکومتی براساس خواست و اراده مردم تشکیل گردد، گفته می‌شود آن حکومت دارای مقبولیت می‌باشد و در غیر این صورت از مقبولیت برخوردار نیست. (نادری قمی، ۱۳۷۸، ۵۳)

ج. کارآمدی

اصطلاح «کارآمدي» بیشتر در سه قلمرو مدیریت، اقتصاد و سیاست کاربرد دارد. و در فرهنگ علوم سياسي و حقوق این اصطلاح به اثر بخشي، نفوذ، کفایت، قابلیت، و لیاقت معنا می‌شود در تعریفی دیگر کارآمدي با کارآيي مترادف گرفته شده است. در این پژوهش تعاریف مورد نظر همین تعاریف می‌باشد.

فصل اول: تعریف مفاهیم

در این فصل از پایان نامه به بررسی و تحلیل دو مقوله مشروعیت و مقبولیت می‌پردازیم:

۱-۱- مشروعیت:

برای واژه (legitimacy) معادل‌های ذیل یافت می‌شود «درستی، برحق بودن، حقانیت، قانونی بودن، روایی، حلالیت، حلال زادگی، مشروعیت.» (حییم، ۱۳۸۴، ۵۴۵) «این واژه از ریشه لاتینی (leg) یا (lex) به معنای قانون (low) گرفته شده و با واژه‌هایی نظیر (legal) به معنای قانونی و (legislation) به معنای وضع قانون یا تقنین و (legitimate) به معنای مشروع هم خانواده است.» (کواکبیان، ۱۳۷۸، ۹) و می‌شود اشاره داشت که «این کلمه هم ریشه کلمات legislator (قانون‌گذار) و legally (میزان) است.» (اندرو وینسنت، ۱۳۷۷، ۶۷) به نظر می‌رسد «معنای اصلی این واژه قانونیت می‌باشد اما امروزه این واژه در اصطلاح سیاسی به معنای اعتبار و حقانیت و مشروعیت به کار می‌رود.» (سعید حجاریان، ۱۳۷۲، ۳۵) «در میان مردم این باور وجود دارد که در هر جامعه‌ای چه کسانی حق دارند بر مردم حکومت کنند مشروعیت در اصل پاسخ این پرسش است که حاکمان این حق را از کجا آورده‌اند.» (کتاب نقد، ۱۳۷۷، ۴۱) لازم است در باب مشروعیت به تعریف دکتر کلایی نیز اشاره نماییم «مشروعیت به معنای حق حاکمیت و مجوز دستور دادن است.» (داراب کلایی، ۱۳۷۰، ۱۴۰) و همچنین می‌توان به یک تعریف دیگر اشاره داشت که دکتر بشارتی به آن اشاره می‌کند «مشروعیت یعنی استحقاق یا اجازه حکومت کردن که مورد قبول عام باشد.» (بشارتی، ۱۳۸۶، ۵۶)

و همچنین می‌توان به تعریف دکتر لاریجانی اشاره کرد که ایشان این گونه می‌نگارند «در تعریف اصطلاح مشروعیت تعاریف بسیاری ارائه شده که با دقت در این تعاریف به نوعی توجیه عقلی اطاعت مردم از زمامداران و اعمال قدرت زمامداران بر مردم می‌رسیم. در این تعریف به دو مسئله «توجیه عقلی اعمال قدرت حاکم» و «توجیه عقلی قبول سلطه حاکم» اشاره می‌شود.» (اردشیر لاریجانی، ۱۳۷۲، ۹)

دکتر کواکبیان نیز در کتاب خویش تعریفی دیگر راجع به واژه مشروعیت ارائه می‌دهد «فرمانبري داوطلبانه و پذیرش آگاهانه مردم از تصمیمات قدرت سیاسی حاکم را در اصطلاح سیاسی «مشروعیت» یا «بر حق بودن» و یا «حقانیت» می‌گویند. «مشروعیت» آن قدرت پنهانی و ذهنی است که در جامعه و کشور وجود دارد، و مردم را بدون فشار و زور، وادار به اطاعت می‌کند.» (کواکبیان، ۱۳۷۸، ۱۰)

و همچنین دکتر ابوالحمد در کتاب خویش به نظر اندرو وینسنت اشاره می‌کند که در اینجا به آن نظر می‌پردازیم « با مثالی می‌توان این تعریف را روشن ساخت. برای کسانی که معتقدند قدرت سیاسی باید سلطنتی باشد، قدرت هنگامی مشروع یا بر حق است که سلطنت در دست اعقاب اصیل سلسله حاکم باشد. آنانی که بر حق بودن را تنها در آرای عمومی می‌بینند، نظام سیاسی و زمامدارانش را آن گاه مشروع می‌دانند که با آرای مردم در جریان یک انتخابات آزاد تعیین شده باشند.» (ابوالحمد، ۱۳۶۸، ۲۴۵)

یکی از نویسندگان تعریف دیگری از مفهوم مشروعیت ارائه کرده است که در اینجا به آن اشاره می‌کنیم «مفهوم مشروعیت از اساسی‌ترین مفاهیم در علم سیاست می‌باشد که از گذشته صاحب نظران علوم اجتماعی و فلاسفه سیاسی را به خود مشغول ساخته است زیرا مشروعیت پایه و اساس هر نظام سیاسی محسوب می‌گردد و بدون آن دوام یک حکومت بدون توسل به زور و قوه قهریه امکان پذیر نخواهد بود و متقابلاً با از دست رفتن مشروعیت، زوال یک حکومت آغاز می‌شود. بنابراین این که حکومت شوندگان به چه دلیلی و چگونه از حکومت اطاعت می‌کنند یا علت رویگردانی مردم از حکومت چیست، همواره از عرصه‌های مهم تحقیق بوده است و در چند دهه اخیر تحقیقات ماکس وبر در زمینه مشروعیت جایگاه خاصی دارد.» (زارع، ۱۳۸۰، ۲۲)

در عصر حاضر شناخته شده ترین تعریف رایج مشروعیت توسط ماکس وبر بدین صورت بیان شده است «مشروعیت، مظهر پذیرش ذهنی - درونی قدرت حاکم در نزد افراد جامعه است.» (وبر، ۱۳۷۴، ۲۲)

به عقیده ماکس وبر «مشروعیت بر باور مبتنی است و از مردم اطاعت می‌طلبد. قدرت حق کاربرد انحصاری زور را دارد، اما این امر زمانی مؤثر خواهد بود که مشروع باشد، یعنی عنصر اصلی قدرت سیاسی، مشروعیت آن می‌باشد، و در این مفهوم مشروعیت مظهر و میزان و ملاک پذیرش ذهنی قدرت حاکم در نزد افراد جامعه است که با مفهوم سیاست به معنای اعمال قدرت مرتبط می‌شود» (گلپانی، ۱۳۷۸، ۱۲) در کتاب سیاست و حکومت در اروپا به تعریفی از موریس دوورژه در باب مشروعیت اشاره شده است «مشروعیت یک نظام به معنای تطابق رژیم با اجماع عمومی، و اساس رابطه یک نظام سیاسی با جامعه است و بدین سان مشروعیت خود به خود رابطه مستقیمی با دموکراسی دارد» (نقیب زاده، ۱۳۷۲، ۳۰) و همچنین راجع به مشروعیت می‌توان اشاره داشت که «برای مشروعیت می‌توان دو معنای متفاوت ولی وابسته به هم را تصور نمود. در معنای اول، مشروعیت به دسته‌ای از هنجارها و ارزش‌های مرتبط با

سیاست اطلاق می‌شود که امکان تحقق یک نظام سیاسی را فراهم می‌آورند این هنجارهای واضح مؤلفه‌هایی هستند که در اصطلاح به آن‌ها «پایه‌های اخلاقی پایدار» گفته می‌شود. این مؤلفه‌ها از خلال فرآیند اجتماعی کردن، نهادینه می‌شوند و به آن دسته موضوعاتی مربوط می‌شوند که تصورات اولیه ما را در قبال حکومت، حقوق و تعهدات متقابل حکومت کنندگان و حکومت شوندگان، الگوهای انتخابات، تغییرات سیاسی، مسئولیت کارگزاران حکومت و غیره تشکیل دهند. در معنای دوم به حوزه‌ای مربوط است که در آن بخش منتاب‌هایی از مردم تصور می‌کنند که رژیم مطابق با هنجارها رفتار می‌کند و یا هنجارها را نقض نمی‌کند. پس برای تحقیق درباره سطح مشروعیت یک نظام باید به دنبال قضاوت مثبت یا منفی مردم و تصور آن‌ها در قبال رژیم رفت» (حسین رازی، ۱۳۷۴، ۱۸) و می‌شود گفت که «مشروعیت ناشی از هماهنگی عقیده و ارزشی میان شهروندان و حکومت کنندگان می‌باشد این هماهنگی امر اطاعت را آسان نموده، دولت را از کاربرد زور و تهدید به منظور تأمین فرمان برداری، بی‌نیاز ساخته و یا استفاده از آن را به حداقل تقلیل می‌دهد» (مرندي، ۱۳۷۶، ۲۱) در تعریف دیگری از این مفهوم چنین آمده است «هسته اصلی تعیین کننده مشروعیت آن است که یک نظام سیاسی حاکم از سوی مردم، دارای پذیرش قلبی و ارزیابی مثبت باشد تا اینکه موجه و قانونی تلقی شود. بنابراین یک نظام وقتی از نظر مردم مشروع و موجه تلقی می‌شود که منطبق با ارزش‌های اجتماعی حاکم باشد» (رفیع پور، ۱۳۷۶، ۴۴۹) و از جمله تعاریف مطرح شده راجع به مشروعیت این است که «اعتدال با عدالت، قانونی بودن، حق حاکمیت داشتن، کارآمدی و... هم معناست و معنای این که حاکم دارای مشروعیت است - خواه مشروعیت اولیه یا ثانویه - این است که از ناحیه دین و شریعت، مجاز به برقراری و ادامه حکومت است.» (حسینی حائری، ۱۳۶۴، ۶۳) با توجه به تعاریف مطرح شده می‌شود گفت که مشروعیت یعنی این که رژیم مستقر با تصورات ارزشی شناخته شده هر عصری منطبق باشد و این یک امر بیرونی صرف و یک تمایل روانی به فرمانبرداری نبوده، بلکه مبتنی بر توجیه یک رژیم دولتی مشخص براساس ارزش‌های ژرف در یک دوره زمانی و در نتیجه شناخته شده از سوی مردم است. اصطلاح حق یا مشروع، اندیشه حق یا حقوق مبتنی بر عدالت و انصاف را در ذهن مردم بر می‌انگیزد. بنابراین الزاماً مشروعیت یا حقانیت با حقوق موضوعه یکی نیست. و در نتیجه می‌توان اشاره داشت که «مشروعیت یا حقانیت یکی و یگانه بودن چگونگی به قدرت رسیدن رهبران و زمامداران جامعه با نظریه و باورهای همگان با اکثریت جامعه در یک زمان و مکان معین است و نتیجه این باور

پذیرش حق فرمان دادن برای رهبران و وظیفه فرمان بردن برای اعضای جامعه و شهروندان می‌باشد.» (قیانچی، ۱۳۶۸، ۵۰) و تعریف مورد نظر در این پژوهش همین تعریف اخیر است.

۱-۱-۱- منشاء و منبع مشروعیت سیاسی

منابعی که مربوط به مشروعیت سیاسی می‌باشد «آن اموری می‌باشند که ملت با استناد به این امور به نظام سیاسی خویش مقبولیت و مشروعیت خواهد بخشید مثل قانون و مذهب. افرادی که منبع و منشاء مشروعیت سیاسی حکومت را قانون می‌شمرند، معتقد می‌باشند که تطبیق هر چه بیشتر نظام سیاسی با قوانین، بر مشروعیت آن خواهد افزود و در منظر اشخاصی که به نظریه الهی مشروعیت دولت‌ها معتقد می‌باشند، به شکلی که منبع اصلی همه قدرت‌ها در دنیا از جمله قدرت سیاسی را خدای متعال می‌دانند، هر چه نظام سیاسی بیشتر به این مورد نزدیک باشد مشروعیت بیشتری خواهد یافت» (رمضان نرگسی، ۱۳۷۸، ۳-۵)

۱-۱-۲- منابع مشروعیت حکومت در اندیشه سیاسی غرب

دانشمندان غربی منابع گوناگونی را برای مشروعیت حکومت بیان نموده‌اند که در این قسمت به مهم‌ترین آن‌ها اشاره خواهیم نمود:

۱-۲-۱-۱- قهر و غلبه

راجع به این مورد می‌توان گفت که «براساس این مبنا کسی که از قدرت جسمی، فکری و روانی بیشتری برخوردار باشد، با استفاده از آن زمام سیاسی جامعه را به دست می‌گیرد و همین قهر و غلبه، مبنای مشروعیت او می‌شود در اندیشه سیاسی غرب، این نظریه در افکار ماکیاوولی و نیچه به چشم می‌خورد، مسلماً صرف قدرت، قهر و غلبه، نمی‌تواند مبنایی برای مشروعیت و به اطاعت و اداشتن مردم به وسیله اجبار یا هر وسیله دیگری تلقی شود.» (شاکرین، محمدی، ۱۳۷۶، ۱۲۵) و همچنین می‌توان اشاره داشت که «در این نظریه اعتقاد بر این می‌باشد که هر کس غلبه یافت و پیروز شد و دیگران را منقاد خود ساخت همین امر نشان لیاقت و توانایی اوست و حکومت او مشروع می‌باشد. گروسوس تاریخ نویس و سیاست‌مدار و هابز فیلسوف انگلیسی قرن هفدهم و نیز ماکیاوولی سیاست‌مدار معروف ایتالیایی از این نظر حمایت کرده‌اند.» (روسو، قرارداد اجتماعی، زیرک زاده، ۱۳۷۵، ۴۰۲ به نقل از حاتمی، ۱۳۸۴، ۸۴) و همین طور می‌توان به نظر توماس هابز در خصوص کاربرد زور برای اعمال قدرت اشاره نمود که این

بهترین وجه راهبری می‌کند.» (علی اکبر، ۱۳۷۰، ۳-۱۳۱ به نقل از حاتمی، پیشین، ۶۶) و در این مورد می‌شود به نکته‌ای که دکتر پرویز اشاره می‌نماید اشاره کرد «مردم قدیم برای قانون گذاران بزرگ خود جنبه نمایندگی و رسالت از جانب خداوند قائل بودند و بدین ترتیب حکومت را نیز خلق اراده خداوند یا نماینده او می‌دانستند، نظریه الهی حکومت برای زمامداران و پادشاهان نیز حقوق الهی به وجود می‌آورد و آنان را نائب و مأمور خدا در روی زمین جلوه داده و این عقیده در قرون جدید بیشتر اهمیت یافت و بعضی می‌گویند که عقیده حقوق الهی پادشاهان منحصر به قرون جدید می‌باشد» (پیروز فر، ۱۳۳۹، ۸ به نقل از حاتمی، پیشین، ۶۷) و در نهایت می‌توان به نظر دکتر مدنی اشاره نمود که می‌گوید «متأسفانه مشروعیت الهی در گذشته در بسیاری از موارد به جهت زیر پای نهادن حقوق مردم در مقابل مشروعیت مردمی مطرح گردیده است. کلیسا و برخی از اندرزنامه نویسان که محور بحث‌های آنان حفظ قدرت سیاسی پادشاه بود و قرن‌ها مدافع این نظریه و مروج آن بودند، می‌گفتند سلطان ظل الله است و سلاطین از جانب خداوند مأمور اداره مردم هستند و تنها در برابر خداوند مسئول بوده، این مأموریت الهی قدرت آنان را مشروع می‌سازد و مردم موظف به اطاعت هستند» (مدنی، ج ۵، ۱۳۶۶، ۳۷ - ۳۴)

۱-۲-۴- سنت و وراثت

در مورد این دیدگاه می‌شود گفت که «این مبنا معمولاً در نظام‌های مبتنی بر وراثت، شیخوخیت، پدر سالاری، نژاد پرستی، اشرافی گری و پادشاهی رواج دارد، نظیر آنچه امروز در نپال، عربستان و کشورهای دیگر از این قسم می‌گذرد. در این کشورها وراثت و سنن، نقشی مهمی در مشروعیت بخشی ایفا می‌کند. منظور از سنت‌ها، مجموعه باورها و رسوم پایداری است که به یک ملت تعلق دارد و به عنوان «میراث اجتماعی» از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود، نه سنت دینی‌ای که برگرفته از متون و آموزه‌های اصیل دینی باشد.» (شاکرین، محمدی، ۱۳۷۶، ۱۲۷)

۱-۲-۵- کاریزما

در این نوع از مشروعیت «باید شخصی وجود داشته باشد که داعیه پیشوایی داشته باشد و اطاعت و پیروی محض طرفداران از او، مبتنی بر رسالت و دعوتی باشد که پیروان پذیرفته و خود را موظف به واقعیت بخشیدن به آن می‌دانند، این پیروان باید مرید رهبر خویش باشند و

دائماً صفات و خصائل فوق بشری به پیشوا نسبت دهند. بنابراین مادامی که رهبر، واجد این صفات باشد، از مشروعیت برخوردار است اما به محض این که خصوصیات او از نظر پیروان از بین برود، مشروعیت کاریزمایی نیز به تدریج از میان می‌رود و می‌شود اشاره داشت به این که رابطه بین رهبر و پیروان و طرفداران براساس یک رابطه عاطفی است نه عقلایی رهبر دائماً به هنجار شکنی پرداخته و سنت‌های فراموش شده را احیا می‌کند و بعضاً راه و رسم تازه‌ای را جایگزین راه و رسم کهن می‌سازد» (سیف زاده، ۱۳۶۸، ۱۶۱) و «رهبر باید به طور پیوسته حرکت آفرین باشد و لحظه‌ای آرام ننشیند» (بشیریه، ۱۳۶۷، ۲۵) و در آخر می‌توان گفت که «جسارت، شجاعت و مخاطره جویی یکی از ویژگی‌های بارز چنین رهبری می‌باشد و مشروعیت کاریزماتیک ردائی است که زبینه قامت رهبر کاریزماتیک است، به ندرت قابل انتقال به دیگری است. لازم به ذکر می‌باشد که مفهوم کاریزما در جامعه شناسی ماکس وبر همواره به معنی وجود آرمانی بزرگ نبوده و شامل هر موردی که جاذبه پیشوایی داشته باشد می‌شود.» (آشوری، ۱۳۵۸، ۸۶، به نقل از حاتمی، ۷۹)

۱-۲-۱-۶- انتخاب مردم

مشروعیت مردمی یکی دیگر از انواع مشروعیت می‌باشد. «این نظریه، مشروعیت حکومت را در رأی و موافقت و رضایت مردم می‌بیند. لذا انتخاب حاکم توسط مردم تنها مبنایی است که حکومت و قدرت سیاسی به واسطه آن می‌تواند مشروع و حقانی جلوه کند. نظریه مشروعیت مردمی مبتنی بر اصل مهم «حق تعیین سرنوشت» است که آحاد ملت واجد آن می‌باشند. مردم به موجب این حق، زمامدار و حاکم خود را بر می‌گزینند.» (جونز، ج ۴، ۱۳۷۰، ۲۴۸ به نقل از حاتمی، پیشین، ۸۲)

۱-۲-۱-۷- نظریه مارکسیستی

مارکسیست‌ها اینگونه معتقدند «مشروعیت تابع روابط تولیدی و نیروهای مولد جامعه می‌باشد. در نظام آنان طبقه کارگر، بر ایند این رابطه است که حاکمیت را به دست می‌گیرد. بنابراین مناسبات تولیدی، مشروعیت ساز نظام‌های مبتنی بر مارکسیسم است.» (شاکرین - محمدی، پیشین، ۱۳۱)